

XV-XVII. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Çeşitli Yönleriyle Küçükbaş Hayvancılık

(Different Aspects of Sheep and Goat Raising on the Aegean Islands in The XV-XVII Centuries)

*Yasemin Demircan**

Özet

Boğazlara hakim konuma sahip Ege'nin kuzeyindeki Limni, Taşoz, İmroz, Bozcaada ve Semendirek adalarına ait tahrir defterlerindeki küçükbaş hayvancılığa dair kayıtlar ve vergi rejimi, devletin genelinde görülen vergi tatbikatından farklılık göstermesi açısından ilgi çekicidir. Osmanlıların fethettikleri bölgedeki hassasiyetlere bağlı olarak, reyanın yararını gözeten ancak devlet için bir anlamda yeni olan bazı mahalli uygulamaları benimsediği bilinen bir husustur. Bu makalede, inceleme konusu edilen adalarda da benzeri bir durumun söz konusu olduğu gözler önüne serilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca tahrir defterlerinin çalışmanın ana mehzasını oluşturmasının da etkisiyle bu beş Ege Adası'nda yürütülen hayvancılık faaliyetinin tahrir dönemleri arasındaki gelişimi yalnızca iktisadi yönüyle değil aynı zamanda halkın gıda ihtiyacı da göz önünde bulundurularak tetkik edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ege Adaları, Osmanlı, tahrir defterleri, küçükbaş hayvancılık, koyun vergisi.

Abstract

The registrations concerning sheep and goat raising and tax regimes included within the *tahrir defters* on the islands of Lemnos, Thasos, Imbros, Tenedos, Samothrace at the North of the Aegean sea, dominating the Straits, bare an interesting nature due to the fact that they differ from the general tax application dominant throughout the state. It is a well known fact that the Ottomans were eager to embrace regional practices due to their sensitivity towards the interests of the subjects living in their newly conquered lands. This article aims to display such a

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, ydemircan@gazi.edu.tr

situation, by investigating the already mentioned islands. Furthermore, due to the fact that the *tabrir defters* constitute the essence of this study, it is endeavored to demonstrate sheep and goat raising on these five islands during the periods of the *tabrihs*, from the point of view of economy and food requirement of the people on the island.

Key Words: Aegean Islands, Ottoman, *tabrir defters*, sheep and goat raising, sheep tax.

XV. yüzyılda Osmanlılar, II. Mehmet döneminden itibaren Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına da hâkim olmalarının tabî bir gerekliliği olarak Ege Adaları'na yönelmişlerdi.¹ Limni (Lemnos), Taşoz (Thasos), İmroz (İmbros, Gökçeada), Bozcaada (Tenedos) ve Semendirek (Semadirek, Samothraki) adalarının Osmanlılar tarafından fethi de bu politikaya bağlı olarak gerçekleştirilmiş ve söz konusu adaların Gelibolu Sancağı'nın idarî alanına dahil edilmesi suretiyle çevre karalar ile sıkı münasebet tesis etmeleri sağlanmıştı.² Öte yandan adalardaki Osmanlı varlığının ve adaların merkezle olan kuvvetli bağlarının somut birer delilini teşkil eden tahrir defterleri, devletin bu adalarda fetih öncesinden beri devam eden duruma kayıtsız kalmadığını, adalılarının talepleri ve coğrafi gereklilikler karşısında bir takım uygulamaları yeniden şekillendirdiğini de göstermektedir. Bu noktada adalardan “âdet-i ağnâm” adıyla toplanan verginin devletin yöresel farklılıklara yönelik hassasiyetinin en belirgin örneklerinden birini teşkil etmesi, bu adalarda yapılan küçükbaş hayvancılığın dönemin en güvenilir kaynakları arasında yer alan tahrir defterleri aracılığıyla tetkikini gerektirdiği ifade edilebilir.

Limni, Taşoz, İmroz, Bozcaada ve Semendirek adalarına ait ayrıntılı sayımlar XV. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tutulan sekiz mufassal tahrir defterinde mevcuttur.³ Bu defterler içinde altısı (TD, 75, 434, 490, 702, 141 ve 724) Limni'nin de dahil olduğu Gelibolu Sancağı'nın kayıtlarını ihtiva ederken, ikisi (TD, 25, 307) yalnızca Limni'ye ait verileri içermektedir. Ayrıca söz konusu defterlerden dördünde (TD, 434, 490, 141 ve 724) bahsi geçen tüm adalar yer almaktadır.

¹ Çanakkale Boğazı için stratejik önemi haiz adaların Osmanlı egemenliğine girmesi hakkında bkz. Yasemin Demircan, “Ege Adaları'nda Osmanlı Hakimiyeti”, *Türkler*, C. 9, s. 363-372.

² Sözü edilen adalar statü itibarıyla diğer Osmanlı idarî bölgelerine benzer bir teşkilat bünyesi içine alınmışlardı. Tımar sisteminin uygulandığı anılan adalara ait tahrir verileri bu konuda oldukça belirleyici bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, s. 39.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tabrir Defteri (TD)*, nr. 25; nr. 75; nr. 434; nr. 307; nr. 490; nr. 702; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA), *TD*, nr. 141; BOA, *TD*, nr. 724.

Çalışmanın esas kaynakları olan tahrir defterlerinin kısa tanıtımında başlangıç olarak Ege Adaları'nın mevcut en eski tahrir defteri olan 1490 tarihli 25 numaralı mufassal tahrir defteri ele alınabilir. Tahrir defterinin kanunnamesine eklenmiş olan 23 Ekim 1477 (15 Receb 882) tarihli “*Cezîre-i mezkûrenin [Limni] keferesi asılda ispenç için üçer akçe virirlermiş. Şimdiki hâlde şöyle emr olundu?*”⁴ ibaresine binaen bu tahririn adanın ilk tahriri olmadığı düşünülebilir.⁵ Gelibolu Sancağı'na ait olup da bu sancağa tâbi adalara dair kayıtları ihtiva eden ilk defter 1519 tarihli 75 numaralı mufassal tahrir defteridir. İkinci defter ise mukaddimesinde Kanunî döneminde tertip edildiği bildirilen 434 numaralı defterdir.⁶ Yalnızca Limni'ye ait verilerin kaydedildiği 1558 tarihli 307 numaralı defterin ardından adaların kayıtlarını içeren 1567/1568 tarihli 490 numaralı defter tutulmuştur. 490 numaralı defterden daha geç bir döneme ait olan 702 ve 141 numaralı defterlerin 1601 tarihli olduğu anlaşılmaktadır.⁷ 1613

⁴ BOA, TD, nr. 25, s. 1.

⁵ 25 numaralı defterin adanın ilk tahriri olmayabileceği yönünde daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yasemin Demircan, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 31.

⁶ BOA, TD, nr. 434, 11^b. Heath Lowry, 434 numaralı defteri tarihlerken 1535 tarihini zikretmek suretiyle tahmin yürütmektedir. Bkz. “A Corpus Extant Kanunnames for the Island of Limnos as Contained in the Tapu Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives”, *Osmanlı Araştırmaları II*, 1980, s. 41-60.

⁷ 702 numaralı defterdeki kayıtlarda defterin tarihlenmesi konusunda yol gösterici bir ibare bulunmamaktadır. 702 numaralı defterin 1595 tarihili olduğunu ifade etmekle tahminde bulunan Heath Lowry, defterdeki III. Mehmed'in tuğrasından yola çıkarak padişahın cülusu hasebiyle defterin tutulmuş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. Heath W. Lowry, a.g.m., s. 42. 702 numaralı defterden istifade eden bir başka tarihçi olan Feridun Emecen ise deftere ait kayıtlara değinirken “1600 yılına doğru” ibaresine yer vererek, 1595 ya da bir başka net tarih zikretmemektedir. Bkz. Feridun Emecen, “Limni”, *DİA*, C. 27, s. 190-192. Bununla birlikte Feridun Emecen'in daha sonraki bir çalışmasında 702 numaralı defterdeki verilerin meydana getirildiği tahririn tertiplendiği tarihe ilişkin kesin bir bilgi sunduğu görülmektedir. Buna göre tahririn başlamasına dair emir 1591 tarihlidir. Yazar ayrıca bu defterin nüshalarının 1601 tarihinde oluşturulduğu bilgisine de yer vermektedir. Tarihçi böylece, 702 numaralı defteri 1601 yılına tarihlemiş olmaktadır. Bkz. Feridun Emecen, “Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları”, *Tarih Dergisi*, S. 46 (İstanbul 2009), s. 187. Öte yandan 141 numaralı defterde yer verilen ifadeler bu bilgiyi destekler mahiyettedir. Defterin mukaddimesi evasıt-ı Şevval 1009 (14-24 Nisan 1601) tarihinde beyaza çekildiğini göstermektedir. Bkz. KKA, TD, nr. 141, v. 1^b. XV ve XVI. yüzyıllarda Gelibolu Sancağı'nı toplumsal ve ekonomik yönleriyle ele alması itibarıyla bu iki deftere müracaat eden İbrahim Sezgin 702 numaralı defterin, 141 numaralı defterin bir sureti olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncenin hasıl olmasında 141 numaralı defterin aksine 702 numaralı defterde Gelibolu Sancağı'ndaki vakıflara ilişkin kayıtlara tesadüf edilmemesinin rol oynadığı görülmektedir. Bkz. *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının*

yılında istinsah edilmiş olan 724 numaralı tahrir defterinin 141 numaralı defterin sureti olduğu ifade edilmektedir.⁸ Dolayısıyla çalışmada bu son üç defterden aralarında, kaleme alınma aşamasında meydana gelen her hangi bir farklılık olup olmadığı hususu karşılaştırmalı olarak kontrol edilmekle birlikte yalnızca 141 numaralı defterden elde edilen verilere başvurulacaktır. Bununla birlikte unutulmaması gereken bir husus daha vardır: Her ne kadar 1613 tarihinde tutulmuş olsa da 1591 tarihindeki verileri ihtiva eden 724 numaralı defterin varlığı, en azından tahririn tertiplendiği dönemde tespit edilen gelirlerin 1613'te de aynı meblağ üzerinden toplanmaya devam ettiğinin göstergesidir.

Adaların yer aldığı defterlere yönelik verilen izahata son olarak defterlerde koyun vergisine ilişkin gelirlerin gösterilmesi hususu eklenebilir. Bilindiği gibi şer'i vergilerden sayılan ve bazı sancak kanunnamelerinde "adet-i zekat" da denilen koyun vergisi Osmanlı resmî kayıtlarında "resm-i ganem" veya "resm-i ağnâm" adlarıyla anılmaktadır.⁹ Bahis mevzuu adalardan ise aynı vergi Limni Adası'na ait mevcut en eski tarihli defter olan 1490 tarihli 25 numaralı defterde "resm-i ganem" şeklinde anılsa da diğer defterlerde "âdet-i ağnâm" adıyla tahsil edilmekteydi. Yalnızca Limni'nin kayıtlarını havi defterler arasında yer alan 25 numaralı defterde koyun vergisi köy hâsılları içerisinde gösterilmesine rağmen, diğer defterlerde ayrıca kaydedildiği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle 25 numaralı defter dışında kalan diğer defterlerde Limni Adası'ndan tahsil edilen koyun vergisi ya ayrıca bir liste hâlinde köyler ve manastırlar için tek tek gösterilmiş¹⁰ ya da adaya ait kayıtların başında bu vergi gelirinin toplamı kaydedilmiştir.¹¹ Limni haricindeki adalardan toplanan koyun vergisi gelirin ise yerleşimlerin hâsılları arasında verilen rakamların toplanması suretiyle ulaşılabilmektedir.

Tahrir defterleri koyun besiciliğinden elde edilen gelirin kimin adına tahsil edildiğine açıklık getirmektedir. Genellikle padişah hassına ait gelirler arasında

Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 17.

⁸ 724 numaralı defterin 141 numaralı defterin sureti olduğu İbrahim Sezgin tarafından tespit edilmiştir. Bkz. a.g.e., s. 18. Tarihinin bu konuyla ilgili olarak 724 numaralı defterin son sayfasında bulunan kayıttan yola çıktığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, TD, nr. 702, s. 587.

⁹ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, C. 1, s. 478-479. Adet-i Ağnam hususunda ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar*, İstanbul 1943, muhtelif yerler. Aynı konu hakkında farklı görüşler için bkz. Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 56-66.

¹⁰ BOA, TD, nr. 75, s. 67-68; nr. 434, v. 39^b-40^a; nr. 307, s. 83-84.

¹¹ BOA, TD, nr. 490, s. 93; nr. 702, s. 54; KKA, TD, nr. 141, v. 27^b; BOA, TD, nr. 724, s. 48.

gösterildiği ifade edilen¹² koyun vergisinin, imparatorluğun pek çok yerinde tesadüf edildiği gibi tumar sahibi adına da tahsil edilebildiği görülmektedir.¹³ Adalarda da bu durumun örneklerine tesadüf edilmektedir. 1490'da Limni Adası'nda koyun vergisi zeamet ve tumar sahiplerinin gelirleri arasında yer alırken, 1519'da ise Limni ve Taşoz adalarında hazineye tahsis edilmişti. Aynı tarihli tahrir defterinde Semendirek ve İmroz adalarından elde edilen koyun vergisi mirlivânın hassı olarak kaydedilmişti. Kanunî dönemine ait olduğu düşünülen 434 numaralı defterde Limni Adası'ndan tahsil edilen koyun vergisi gelirinin bir dökümü yapılarak adanın kayıtlarının dışında ayrı bir yerde verilmiş ve bu listenin başına gelirin padişaha ait olduğu yazılmıştır. Aynı defterde Taşoz'dan tahsil edilen gelirleri Gelibolu Sancakbeyi'nin, İmroz'un gelirlerini ise Kasım Paşa'nın tahsil ediyor olması bu iki ada için koyun vergisi gelirinin de kime ait olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴ Bunun dışında 434 numaralı defterde Bozcaada ve Semendirek adalarında koyun besiciliğinden elde edilen gelirin kimin tasarrufunda olduğuna sarahat getirilmemektedir. 1558'e tarihlenen ve yalnızca Limni'nin kayıtlarını içeren 307 numaralı defterde koyun besiciliğinden elde edilen gelirin padişah ile kaptanpaşa arasında paylaşıldığı görülmektedir.¹⁵ 1567/1568 tarihinde tutulan 490 numaralı defterde koyun besiciliğinden sağlanan gelir Limni ve Bozcaada'da padişah hassı olarak kaydedilmişken, Taşoz'da Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi Ali Paşa'nın gelirlerine dâhil edilmiştir.¹⁶ İmroz ve Semendirek adalarının gelirlerinin ise bu defterde Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı cami ve imaretine ayrılmış olması koyun vergisinden sağlanan gelirin de vakıf için tahsil edildiğini açıklar mahiyettedir.¹⁷ 1601 yılında tutulan 141 numaralı defterdeki verilere göre Limni ve Bozcaada'dan toplanan ve padişah hassına tahsis edilen gelirlerden bir bölümünü de koyun vergisi teşkil etmektedir. Taşoz'un gelirlerinin aynı defterde beylerbeyi tasarrufunda olduğunun belirtilmesi koyun vergisi gelirinin dönemin Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi olan Cağalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya ait

¹² Heath Lowry, *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul 2002, s. 110.

¹³ Feridun Emecen, "Ağnam Resmî", gös. yer.

¹⁴ Kasım Paşa'nın görevi hakkında defterde herhangi bir ibare yer almamaktadır.

¹⁵ Dönemin kaptanpaşası Piyale Paşa'dır. Bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul 1971, s. 181; Katib Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar)*, (haz. Çetin Çakmakçoğlu, Çetin Şan), İstanbul 2007, s. 166.

¹⁶ Kâtib Çelebi, Müezzinzade olarak tanınan Ali Paşa'nın tahririn tertiplendiği tarihte kaptanpaşalığa getirildiğini bildirmektedir. Bkn. *Tuhfetü'l-Kibar*, s. 167. Bu hususta tafsilatlı bilgi için ayrıca bkz. İ. H. Danişmend, a.g.e., s. 182.

¹⁷ BOA, TD, nr. 490, s. 1, 308. Bu hususta kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Yasemin Demircan, "Kanunî'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *Türk Kültürü*, C. XXV, S. 415, s. 649-657.

olduğunu düşündürmektedir.¹⁸ İmroz ve Semendirek'in vakıf statüsünün devam ettirildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Koyun vergisinin zaman zaman adalarda yine hayvancılıkla ilgili başka vergiler ile birlikte toplandığı görülmektedir. Bu durumun örneklerini Bozcaada'nın kayıtlarının yer aldığı defterlerden göstermek mümkündür. Adadan koyun vergisi hep ağıl resmi²⁰ ile birlikte tahsil edilmekteydi. Aynı şekilde 1519 tarihli 75 numaralı deftere göre Limni'nin, Kanunî dönemine ait 434 numaralı deftere göre ise Limni, İmroz ve Semendirek'in koyun vergisi ağıl resmi ile beraber toplanmaktaydı. Bunun dışında 1567/1568 yılında tutulan 490 numaralı defterde ve 1601 tarihli 141 numaralı defterde İmroz Adası'nda yapılan küçükbaş hayvancılık at, katır, manda ve sığır gibi hayvanlar ile birlikte vergilendirilmiştir.

¹⁸ Çağalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın ikinci defa 1598-1606 yılları arasında Kaptanpaşalık yaptığı bildirilmektedir. Bkz. İ. H. Danişmed, a.g.e., s. 184; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, gös. yer. Gelir paylaşımına ilişkin durumun 724 numaralı defterin tutulduğu dönemde de aynı kaldığını düşünmek yanlış olmaz. Öte yandan 724 numaralı defterin 141 numaralı defterden kopya edilmesine bağlı olarak kaptanpaşa, "Sinan Paşa" olarak gösterilmiştir. Bkz. BOA, TD, nr. 724, s. 96. Bununla birlikte 1613 tarihinde kaptanpaşanın Öküz/Kara Mehmed Paşa olması, Limni'de kaptanpaşa hası sayılan gelirlerin 1606'te ölen Çağalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya değil Öküz/Kara Mehmed Paşa'ya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. İ. H. Danişmed, a.g.e., s. 186; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr*, s. 168.

¹⁹ 141 numaralı defterin fihristinde geliri Kanunî vakfına vakfedilmiş yerler arasında yalnızca İmroz gösterilmiş olmasına rağmen, Semendirek'in kayıtları arasında adanın vakıf olduğu ifade edilmiş ancak İmroz'un kayıtlarında adanın vakıf olduğuna dair açıklamada bulunulmamıştır. Bkz. KKA, TD, nr. 141, v. 3^a, 205^b, 195^b. 724 numaralı defterde ise Semendirek'in aksine İmroz Adası için açık biçimde vakıf kaydı bulunmamaktadır. Ancak 724 numaralı defterin daha sonra tutulmuş olmasına rağmen 141 numaralı defterin bir sureti olduğu düşünüldüğünde bu durumun istinsah sürecinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bkz. BOA, TD, nr. 724, s. 374, 394.

²⁰ Osmanlılarda etrafı çevrili, genellikle üstü açık hayvan barındırılan yer manasına gelen ağıldan alınan bu vergi, ağnam resminin bağlantısı olup kanunnamelerde yatak resmi, yatak hakkı ve çit parası olarak da geçtiği bildirilmektedir. Osmanlı sancak kanunnamelerinden anlaşıldığına göre bir sürü 100-300 hayvandan meydana gelmekte ve bu miktar ağıl resminin tayininde esas kabul edilmektedir. Ağıl resmi, koyun ve keçiden alınan ağnam resmi, yaylak, kışlak, otlak gibi vergilerle birlikte genellikle Mart ayında toplanmakta ve miktarı zamana, bölgelerin özelliklerine göre değişiklik göstermekteydi. Bkz. Feridun Emecen, "Ağıl Resmi", *DİA*, C. 1, s. 467-468. Ağıl resminin 1519 tarihli 75 numaralı defterdeki Limni kanunnamesinde her ağıldan 24 akçe şeklinde toplanacağı kayıtlı iken, aynı defterdeki İmroz kanunnamesine göre ağıl resminin ağıl başına 12 akçe üzerinden tahsil edileceği bildirilmektedir. Bkz. BOA, TD, nr. 75, s. 4, 5.

Koyun vergisinin genellikle koyun kuzuladıktan sonra Nisan veya Mayıs aylarında alındığı bilinmektedir.²¹ Ancak defterlerde bulunan kanunnameler koyun vergisinin adalarda, belirtilen bu husustan farklı bir biçimde tatbik edildiğine işaret etmektedir.²² İncelemede kaynak olarak istifade edilen defterler arasında mevcut en eski tarihli defter olan 1490 yılına ait 25 numaralı defterin kanunnamesinde yer verilen, “*ve âdet-i ağnâm husûsunda ol cezîrenin havası mu’tedil olub, ziyâde soğuk olmaduğı cibetden koçların koyunlarından ayırmazlar imiş. Ol sebebden kuzuları bir mevsime mahsûs olmayub koyunla bile sayılmakda reâyâyâ nevi’ harâc lâzım gelmeğın kuzusız ruûs-ı ağnâmdan birer akçe virilmeğı râzı ve râğub oldukları sebebden kuzuları bile sayılmayub heman koyunları sayılub her koyun başına bir akçe virilmek üzere yazıldı*” ifadesi adada koyun vergisinin tahsilinde genel manada diğer bölgelerde takip edilen uygulamanın dışına çıkıldığını göstermektedir. Buna göre Limni’de koyun vergisi ılıman bir iklimin hakim olması nedeniyle adadaki koyunların yalnızca nispeten sıcak aylarda değil, yılın diğer her hangi bir döneminde de kuzulamasına bağlı olarak, kuzular sayılmaksızın koyun başına bir akçe şeklinde tahsil edilecekti. Kanunnamede özellikle koyunların kuzuları hariç tutularak vergilendirilmesi gerektiğine işaret edildiği vurgulanmalıdır. Koyun vergisinin genellikle iki koyundan bir akçe alınması suretiyle toplandığı göz önünde bulundurulursa, adada kuzuların da vergilendirilmesi halinde adalarda yaşayan ahalinin hiç şüphesiz mağdur duruma düşecekleri anlaşılacaktır.²³

²¹ Vergi miktarı bölgelerin özelliklerine göre değişiklik göstermekteydi. Ayrıca Fatih kanunnamesine göre üç koyundan bir akçe olarak tahsil edilen vergi oranının daha sonra arttırıldığı ve iki koyundan bir akçe alınmaya başlandığı bilinmektedir. Bkz. Feridun Emecen, “Ağnam Resmî”, gös. yer.

²² Bahis mevzuu kanunnamelerin buldukları defterler ve bu kanunnamelerin yer aldıkları sayfa veya varakların numaraları şu şekilde sıralanabilir: BOA, TD, nr. 25, s. 1; nr. 75, s. 4-8; nr. 434, v. 4^a- 5^b; nr. 307, s. 1-2; nr. 490, s. 7-10; nr. 702, s. 7-9; nr. 724, s. 2-4; KKA, TD, nr. 141, v. 4^a-4^b. Bunlar içerisinde 25, 75, ve 434 numaralı defterlerdeki kanunnameler Ahmet Akgündüz tarafından orijinal metni ile birlikte transkripsiyonu yapılmak suretiyle neşredilmiştir. Bkz. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, C. II (1990), s. 564-565, C. III (1991), s. 398-408, C. V (1992), İstanbul, s. 403-407. Ömer Lütfi Barkan ise 75 numaralı defterde yer alan kanunnamelerin transkripsiyonunu yayımlamıştır. Bkz. a.g.e., s. 237-240. Bunların dışında Heath Lowry, bu defterlerdeki Limni Adası’na ait kanunnamelerin orijinal metnini Latin harfli çevirisiyle birlikte neşretmiştir. Bkz. a.g.m., gös. yer.

²³ XV. yüzyılın ikinci yarısına ait 1487 tarihli Hüdavendigâr Livası kanunnamesinde yer alan koyun vergisinin tahsiline ilişkin hükme bakıldığında 1490 tarihli kanunnamedeki koyun vergisi hakkındaki hükümde anlatım bulan benzer bir ibareyle karşılaşılmaktadır. Buna göre Hüdavendigâr Livası’nda da iki koyundan bir akçe tahsil edilmektedir. Ancak bu uygulamayı farklı kılan husus ise Hüdavendigâr Livası’nda koyun ile kuzu birlikte sayılmasıdır. Bkz. Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 3. Burada Gelibolu’ya bağlı bu adalarda tesadüf edilen bu fevkalade gibi gözükten tatbikatın tam olarak örtüşmesine de geniş imparatorluk coğrafyasının bazı bölgelerinden benzerlerini göstermek mümkündür. Öte yandan yine Ege Adaları’na dair kayıtları içeren XVII. yüzyılın ikinci yarısında tertiplenen H. 1081

Koyun vergisine dair hükmün bazen ifade farklılıklarını aşmayan değişikliklerle 25 numaralı defterden daha sonra tutulmuş olan defterlerdeki kanunnamelerde de sürdürüldüğü görülmektedir. Koyun vergisine ilişkin uygulamanın 1519 tarihli 75 numaralı defterdeki Limni'ye ait kanunnamede 1490 tarihli 25 numaralı defterdeki kanunnamede işaret edilen hususlarla geçerliliğini koruduğu belirtilebilir. Aynı defterde Semendirek ve Taşoz adalarına ait kanunnamelerde koyun ve keçi başına bir akçe alınacağı kayıtlıdır. Kanunnamede eskiden koyun ve keçi başına birer akçe ödeyen Taşozlulardan sayımın gerçekleştirilmesinden önce, 8 yıl boyunca 10 davardan birinin vergi olarak alınmasının şikâyete sebep olduğu belirtilerek, yeni hükmün adalıların talebi üzerine uygulamaya konulduğu söylenmektedir.²⁴ Yine 1519 tarihli 75 numaralı defterdeki İmroz kanunnamesine göre Limni'de de görülen coğrafi hususlara dikkat çekilerek koyun başına bir akçe alınacağı kaydedilmekteyse de 40'tan ziyade koyunu bulunan gayrimüslim reâyâdan bir koyun ve kuzu *miniatiko*, kırktan daha az koyunu olan gayrimüslimden ise bir koyun *miniatiko* tahsil edileceği bildirilmektedir.²⁵ Buna göre adada 40 koyun belli bir serveti

(1672) tarihli 121 numaralı adalar mufassal tahrir defterinin kanunnamesinde koyun başına iki akçe alınacağı kayıtlıdır. Bkz. KKA, TD, nr. 121, v. 2^b; *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, s. 103-107, 278-281.

²⁴ “*Ve resm-i ganem husûsunda mukaddemâ koyun ve keçi başına eyüden ve yatlıdan birer akçe alınurmuş. Sekiz yıl mîkdarı vardır ki, âmîl olanlar akçe almaktan vazgeçüp on davardan bir davar alınmak âdet itmîşler. Sonradan üzerlerine bid’ât olmağın re’âyâ davar alındığından rencâde ve mîteşekkeki oldukları arız olunub, kadîmî âdetleri mücebince birer akçe alınmak buyrulmağın koyun ve keçi başına birer akçe alınmak üzere defter-i bâkânîye sebt olundu.*” Bkz. BOA, TD, nr. 75, s. 6. Taşoz Adası’nda küçükbaş hayvancılıkla iştigal eden ahalinin ödediği vergi oranının daha sonra değiştiğini adanın daha ileri tarihli kanunnameleri ortaya koymaktadır. Adaya ait kayıtların bulunduğu 1671 tarihli 105 numaralı tahrir defterindeki kanunnamede koyun başına iki akçe alınmakta olduğu bildirilmektedir. Bkz. KKA, TD, nr. 105, v. 37^a; Barkan, *Kanunlar*, s. 344; Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresi’nde Taşoz*, Ankara 1996, s. 50.

²⁵ “*Ve adet-i ağnam husûsunda cezîre-i mezkûrede ale’t-tevâlî kuzı koyundan ayrılmayub kuzuları bir mevsime mahsus olmaduğı için kuzuları bile sayılmayub kuzusuz koyun başına birer akçe virdüklerinden sonra müslim olanlardan gayrısı şunların ki, koyunu kırk veyahud kırkdan ziyâde olucak bir koyun ve bir kuzı miniatiko deyü verürler. Kırk koyundan eksik olucak hemen bir koyun miniatiko verürler.*” Bkz. BOA, TD, nr. 75, s. 4. Kanunnamede “miniatiko” adıyla anılan ve aylık ücret, maaş ya da aylık kira anlamına geldiği anlaşılan verginin yerel teamüller çerçevesinde korunduğu, yani Osmanlı idaresinin adada tesisinden önce de var olduğu anlaşılmaktadır. *Miniatiko* kelimesinin Yunanca karşılığı için ayrıca bkz. *Yunanca-Türkçe Sözlük*, Atina 1994, s. 468. Nitekim aynı kanunnameyi neşreden Ahmet Akgündüz de bu verginin yerel ve örfî bir vergi olduğunu kaydetmektedir. Bunun dışında söz konusu kanunnameyi yayımlayan hem Ömer Lütfi Barkan’ın hem de Ahmet Akgündüz’ün vergiyi “minatiko” şeklinde okudukları burada ayrıca ifade edilebilir. Bkz. Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 237; A. Akgündüz, a.g.e., C. III, s. 398. Verginin Yunanca karşılığının tespitindeki katkılarından dolayı Ayşe ve Levent Kayapınar’a teşekkür ederim.

tanımlamaktadır. Halbuki Anadolu'da 24 koyun servet için esas kabul ediliyordu. 24'ten fazla koyuna sahip olanlar hâne itibar olunmaktaydı.²⁶ Adalara ait diğer defterlerde bulunan kanunnameler koyun vergisi uygulamasında değişikliğe gidilmediğini göstermektedir.²⁷ Bozcaada'daki koyun vergisine ilişkin uygulamaya adaya ait bir kanunname bulunmaması nedeniyle net bir açıklama getirilememektedir. Bununla birlikte diğer adalar ile ilgili hususiyetlerin coğrafi yakınlık dolayısıyla Bozcaada da geçerli olacağı varsayımıyla hareket edilirse, burada da diğer adalarda uygulanan usul üzerine koyun vergisi toplandığı düşünülebilir.

Adalarda koyun resminin ağıl resmiyle birlikte hesaplanarak toplanmadığı durumlarda, elde edilen vergi geliri aynı zamanda adalarda beslenen vergiye tâbi küçükbaş hayvan miktarını da göstereceği açıktır. Eldeki veriler defterlerin sırasına göre adalarda bulunan küçük baş hayvan sayısının ve adalardaki küçükbaş hayvancılığın nasıl bir iniş çıkış takip ettiğini gözler önüne serecek mahiyettedir.

Muasır kaynaklarca²⁸ en iyi cins koyunların yetiştirildiği ifade edilen Limni'de, 1490 tarihinde koyun vergisinden elde edilen gelirin 1519 tarihinde ağıl resmiyle birlikte toplanan koyun vergisi gelirinin yarısından daha az bir kısmını teşkil ettiği I. Tablodan anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle koyun vergisinin gelirinin ya da adadaki küçükbaş hayvan miktarının önemli ölçüde artış kaydettiği görülmektedir (Bkz. I. Grafik). 1519'da koyun vergisinin ağıl resmiyle birlikte toplanmasının böylesi bir değişime neden olabileceği ihtimali akla gelse de bu hususta, ağıl resminden temin edilen gelirin koyun vergisi karşısında çok ehemmiyetli bir meblağı teşkil etmediği adanın diğer tahrirlerine

²⁶ Tufan Gündüz, "Osmanlı Devleti'nde Konar Göçer Raiyyete Dair", *Akademik Araştırmalar*, S. 3, Erzurum 1996, s. 84-87.

²⁷ Bununla birlikte ufak bazı farklılıklar da söz konusudur. Diğer defterlerde yer alan İmroz'a ait kanunnamelerdeki tek fark *miniatiko* isimli vergiden bahsedilmemesidir. Örneğin Kanunî döneminde tertiplenen 434 numaralı defterdeki İmroz kanunnamesi havi olduğu, "*ve âdet-i aġnâm husûsunda koçları koyunlarından ayrılmayub kuşısı bir vakte mahsûs olmaduġı ecilden anasız her kuşı bile sayılmayub koyun başına birer akçe virürler*", ibaresiyle 1519 tarihli 75 numaralı defterdeki kanunnameden ayrılmaktadır. Bkz. BOA, TD, nr. 434, v. 4/a. Yine Kanunî dönemine tarihlenen 434 numaralı defterdeki Taşoz kanunnamesinde tesadüf edilen, "*resm-i ganem husûsunda dabi sair cezâreler gibi koçları koyunlarından ayrılmayub kuşısı bir vakte mahsûs olmaduġı ecilden anasın emer kuşı ve oġlak bile sayılmayub, mâ'adâsı sayılıub koyun ve keçi başına birer akçe virürler*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere 434 numaralı defterdeki kanunname 1519 tarihli 75 numaralı defterdeki kanunname ile farklılık arz etmektedir. Bkz. BOA, TD, nr. 434, v. 4^b.

²⁸ XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ege Adaları'nı gezen ve Limni'yi de ziyaret eden seyyah Bernard Randolph, adaya dair eserinde yer verdiği kısa izahata adanın koyunları hakkındaki bu bilgiyi de eklemiştir. Bkz. *Ege Takımadaları (Arşipelago)*, (çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 40.

binaen ifade edilebilmektedir.²⁹ Kanunî dönemine ait 434 numaralı defterde bir önceki tahrirde de olduğu gibi, ağıl resmiyle beraber tahsil edilen koyun vergisinden sağlanan gelir miktarında çok önemli bir düşüş yaşanmadığı tespit edilmektedir. 1558'e gelindiğinde 1490 tarihinden sonra söz konusu vergiden en düşük meblağın tahsil edildiği görülmektedir. Bir önceki tahrirde göre koyun vergisi gelirinde yaklaşık % 50 oranında bir gerilemenin söz konusu olmasının adada hayvan miktarının önemli ölçüde azaldığına işaret ettiği düşünülebilir. Adadaki vergilendirme sisteminde her hangi bir değişikliğe gidilmediğinin yukarıda belirtilmiş olması da göz önünde bulundurulduğunda, vergi gelirinin düşüşündeki amilin hastalık gibi sebeplerden hayvan sayısındaki azalma olabileceğini gündeme getirmektedir. Öte yandan adalıların hayvancılık dışı faaliyetlere yönelmiş olabileceği ihtimali söz konusuysa da adanın daha sonra gerçekleştirilen sayımlarında koyun vergisinin nispi de olsa bir artışla toplanmaya devam ettiğini dikkate almak gerekir. 1567/1568 yılından başlayarak 1591 yılı verilerine bağlı olarak 1601 ve 1613 yıllarına ilişkin kayıtlar koyun vergisinden elde edilen gelirin yaklaşık elli yıllık bir dönem boyunca değişmemesi ise koyun vergisinin mukataaya verilmiş olabileceğiyle ilişkilendirilebilir.³⁰ Çünkü söz konusu defterlerde de her ne kadar mukataa başlığıyla kaydedilmemişse de koyun vergisi, padişaha ait gelirler içinde gösterilen ve toplu halde kaydedilen mukataalar arasında yer almaktadır.³¹ Buna

²⁹ 1557 tarihinde adadan 32.022 akçe koyun vergisi tahsil ediliyor olmasına karşın yalnızca 1.515 akçe ağıl resmi toplanması bu hususa sarahat getirmektedir.

³⁰ Feridun Emecen, Manisa kazasına ait defterlerde rastladığı benzer bir durumu, büyük hasların mukataaya verilir vergilerin iltizam yoluyla eminler vasıtası ile toplanmasına bağlamıştır. Yazara göre bu hasların iltizama verilmesinden dolayı, artma ve eksilme nazar-ı itibara alınmayarak bir önceki tahrirde tespit edilen rakamların muayyen tutulmak istenmesi bu kayıt usulünde amil olmuştur. Bkz. *Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 279.

³¹ Limni'de koyun vergisini de kapsayan ve toplu halde kaydedilen gelirler 240.000 akçelik bir meblağı teşkil etmektedir. Adaya ait son dört defterde de bu toplam gelir değiştirilmeksizin kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu hususta 490 numaralı defterdeki toplu gelirlere ilişkin kaydın diğer defterlerde de tekrarlandığı düşünülebilir. Bununla birlikte 702 numaralı defterde söz konusu 240.000 akçelik tutarın içindeki en mühim gelir olan cizye vergisi 145.000 akçe yerine 14.500 akçe olarak gösterilmiştir. Bu yazım hatasından kaynaklanan yanlışlığa gösterilebilecek örneklerden biridir. Benzeri bir durumla 1595 yılında tertiplenen 680 numaralı Gelibolu icmâl defterinde de karşılaşılmaktadır. Bu icmâl defterde adanın köy ve manastırlarında yapılan küçükbaş hayvancılıktan 15.000 akçe toplandığı kaydedilmişse de bunun yine bir yazım hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu toplu olarak tahsil edilen gelirlerin toplamı olarak yine 240.000 akçe gösterilmiş olmasına rağmen burada listelenen gelirler toplandığında 73.500 sayısına ulaşılmaktadır. Bu cümleden olarak burada bu sayının yanlış yazılmış olma ihtimalinin çok yüksek olmasına ve daha geç tarihli 141 numaralı defterde gelirin 40.000 akçe olarak gösterilmesine binaen 680 numaralı defterdeki koyun vergisine dair kayıt dikkate alınmayacaktır. Bkz. BOA, TD, nr. 680, s. 4.

rağmen 40.000 akçelik koyun vergisi geliri hayvan sayısını da yansıtan bir rakam olarak alınırsa eğer, bunun gerçekçi olup olmadığı hususunda XIX. yüzyılda adanın durumuna ilişkin bilgiler aktaran Vital Cuinet'in paylaştığı bazı istatistikî verilere değinilebilir. Vital Cuinet'in Limni Adası'nda 60.000'in üzerinde koyun beslendiğini ifade etmesi,³² XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında adadan koyun vergisi olarak 40.000 akçe vergi toplanmasının büyük ölçüde o dönem adına adadaki koyun varlığına dair gerçeğe yakın bir sayıya da işaret ettiğini düşündürmektedir.

I. Tablo: Limni'de koyun vergisi gelirinin defterlere göre dağılımı.

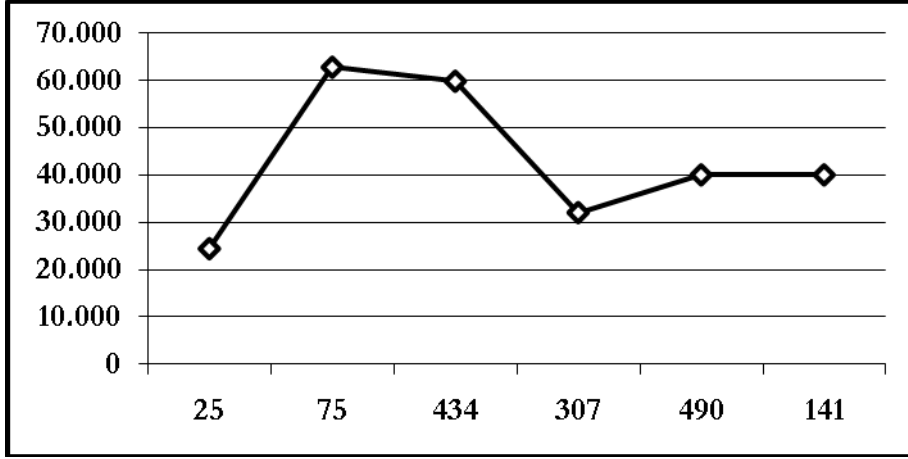
Defterler	Hayvan Sayısı	Gelir (akçe)
25 (1490)	24.408	24.408
75 (1519) *	—	62.754
434 (Kanunî dönemi) *	—	59.794 ³³
307 (1556)	32.022	32.022
490 (1567/1568)	40.000	40.000
141 (1601)	40.000	40.000

* Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defterler

³² Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie. Provinces des Iles de l'Archipel et de la Crète*, c. III, İstanbul 2001, s. 11.

³³ Defterde koyun vergisi ile birlikte ağıl resmi için adadan toplam 30.754 akçe gelir elde edileceği kayıtlıysa da yapılan hesaplama neticesinde II. Tabloda gösterilen 59.794 sayısına ulaşılmıştır.

I. Grafik: Limni’de koyun vergisi gelirinin defterlere göre gösterdiği değişim.

Tahrir kayıtları koyun vergisinin Limni ahalisi için ne denli ehemmiyeti haiz olduğunu göstermek adına yeterli verileri ortaya koymaktadır. Tahrir dönemleri arasında yukarıda da değinildiği gibi koyun vergisinden elde edilen gelirden kimi dalgalanmalar yaşanmışsa da adadan elde edilen toplam vergi gelirinin, XVII. yüzyılın başında yaşanan ufak düşüş haricinde büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Bir başka deyişle incelenen defterlerde koyun vergisi ile adanın toplam vergi geliri arasında doğru orantılı bir ilişki gözlemlenmemektedir. Dolayısıyla II. Tabloda da görüleceği üzere 1519’da ada gelirinin üçte birinden fazlasını teşkil eden koyun vergisinin aynı yüzyılın ikinci yarısında büyük ölçüde önemini yitirdiği anlaşılmaktadır.

II. Tablo: Koyun vergisinin Limni ekonomisine yaptığı yüzde cinsinden katkı

Defterler	Koyun Vergisi Geliri (Akçe)	Limni'nin Toplam Geliri (Akçe)	Koyun Vergisinin Ekonomik Katkısı (%)
25 (1490)	24.408	107.156	22,7
75 (1519) *	62.754	174.361	35,9
434 (Kanunî dönemi) *	59.794	187.951 ³⁴	31,8
307 (1558)	32.022	427.306	7,4
490 (1567/1568)	40.000	597.428	6,6
141 (1601)	40.000	616.012	6,5

* Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defterler

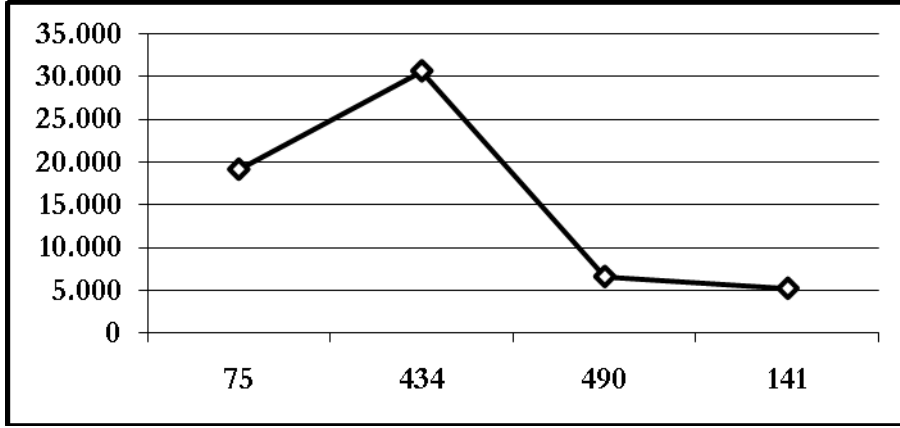
Limni'den toplanan koyun vergisinin defterlere göre değişimine ilişkin olarak getirilen değerlendirmelerden sonra aynı konuda Taşoz'a gelindiğinde II. Grafikten de anlaşılacağı üzere adada koyun vergisinden sağlanan gelir 1519 tarihinden sonra önemli ölçüde artmıştır. 434 numaralı defterin tutulduğu dönemde adadaki küçükbaş hayvan miktarı XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden XVII. yüzyılın başına kadar olan süreçteki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bundan sonra ise Taşoz'daki küçükbaş hayvancılığın 1519'daki düzeyin de altına indiği görülmektedir. Bu son durumun, 1601 tarihine dair verilere bakıldığında da değişmediği görülmektedir (bkz. III. Tablo).³⁵

³⁴ 434 numaralı defterde ağıl resmiyle birlikte tahsil edilen koyun vergisinin hesaplanmasında yapılan yanlış dolayısıyla adanın toplam vergi geliri eksik çıkmaktadır. Daha somut bir biçimde ifade edilirse, ağıl resmiyle birlikte koyun vergisi geliri olarak 30.754 sayısı verilmekte, dolayısıyla kâtip tarafından kaydedilen gelirler toplamı olarak 159.638 akçeye ulaşmaktadır. Ancak burada, adadaki küçükbaş hayvancılığın 434 numaralı defterin tertiplendiği dönemdeki gerçek boyutlarının gösterilebilmesi için I. ve II. tablolardaki 59.794 sayısı dikkate alındı.

³⁵ Burada 141 numaralı defterdeki verilerle 702 numaralı defterdeki bazı kayıtların örtüşmemesi üzerinde durulabilir. 702 numaralı defterde Taşoz'daki Sologos köyünün koyun vergisi geliri için diğer bazı vergiler ile birlikte her hangi bir meblağ gösterilmezken aynı köyün kayıtları içinde söz konusu vergi geliri olarak 141 ve 724 numaralı defterde 50 akçe değer yazılmıştır. Bunun dışında 702 numaralı defterde 1.085 akçe gösterilen Yeni Hisar'ın koyun vergisi geliri, 141 ve 724 numaralı defterlerde 1.000 akçe fazla olarak 2.085 akçe gösterilmiştir. Bkz. BOA, TD, nr. 702, s. 137, 141, 144; KKA, TD, nr. 141, v. 70^a, 72^a, 73^b; BOA, TD, nr. 724, s. 129, 133, 136.

III. Tablo: Taşoz'da koyun vergisi gelirinin defterlere göre dağılımı.

Defterler	Hayvan Sayısı	Gelir (akçe)
75 (1519)	19.120	19.120
434 (Kanunî dönemi)	30.603	30.603
490 (1567/1568)	6.585	6.585
141 (1601)	5.220	5.220

II. Grafik: Taşoz'da koyun vergisi gelirinin defterlere göre gösterdiği değişim.

Taşoz için dönem dönem değişmekle birlikte koyun vergisinden elde edilen gelirin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hatta koyun vergisinin, ada ekonomisindeki ağırlığı Kanunî dönemi başlarında tutulduğu düşünülen 434 numaralı defterin sunduğu kayıtlarda da görüleceği gibi ada gelirinin yarıya yakınına teşkil edecek ölçüde artmıştır. IV. Tabloya bakıldığında bunun her tahrir döneminde böyle olmadığı ve XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde koyun vergisinin eski önemini kaybettiği gözlemlenmektedir.

IV. Tablo: Koyun vergisinin Taşoz ekonomisine yaptığı yüzde cinsinden katkı

Defterler	Koyun Vergisi Geliri (Akçe)	Adanın Toplam Geliri (Akçe)	Koyun Vergisinin Ekonomik Katkısı (%)
75 (1519)	19.120	89.523	21,3
434 (Kanunî dönemi)	30.603	69.250	44,1
490 (1567/1568)	6.585	69.050	9,5
141 (1601)	5.220	69.850	7,4

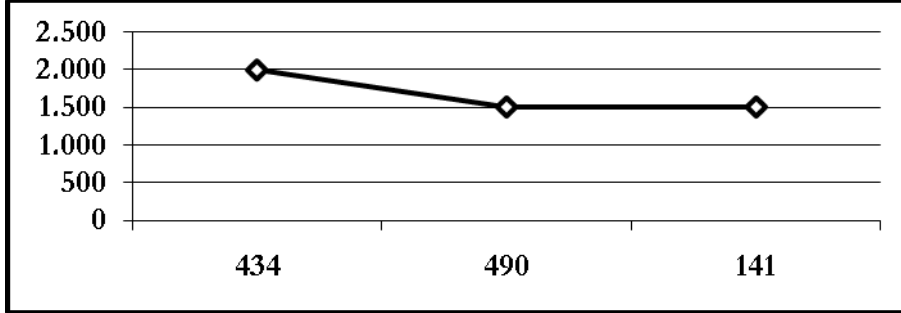
Bozcaada'da koyun vergisinin ağıl resmi ile beraber toplandığına yukarıda değinilmişti. Adanın ilk sayımını içeren ve Kanunî döneminde tutulan 434 numaralı tahrir defterinde küçükbaş hayvancılıktan elde edilen tutarın diğer tahrirlere oranla en yüksek seviyeye ulaştığı dikkat çekmektedir. Diğer tahrirlerde ise söz konusu iki vergiden temin edilen meblağın % 25 oranında azaldığı V. Tabloya bakıldığında göze çarpmaktadır.³⁶

V. Tablo: Bozcaada'da ağılla birlikte toplanan koyun vergisi gelirinin defterlere göre dağılımı.

Defterler	Ağnam resmi ile birlikte ağıl resmi
434 (Kanunî dönemi)	2.000
490 (1567/1568)	1.500
141 (1601)	1.500

³⁶ Bozcaada'nın 1567/1568'deki gelirleri 1601'de değişmemiştir. Dolayısıyla 1613 tarihi için de bu durum geçerlidir. Benzeri biçimde İmroz ve Semendirek'in de gelirlerinin 1567/1568'den 1613'e kadar değişmediği görülmektedir. 490 ile 141 numaralı defterlerdeki bu adalara dair verilerin birbirinin aynı olması akla öncelikle söz konusu adaların 141 numaralı defterlerin tertiplenmesi hasebiyle gerçekleştirilen tahrir sırasında yeniden sayımının yapılmadığını getirmektedir. Bunun dışında da bazı ihtimaller ifade edilebilir. Ancak defterlerin sunduğu bilgilerin sınırlığı göz önüne alındığında bu tahminle yetinmek en doğrusu gibi görünmektedir.

III. Grafik: Bozcaada'da resm-i ağlla birlikte toplanan koyun vergisi gelirinin defterlere göre gösterdiği değişim.

Tarım ve hayvancılıkla ilgili diğer sorular için olduğu gibi Bozcaada adına küçükbaş hayvancılığın ne ölçüde ehemmiyet arz ettiği sorusunun cevabı için de tahrir defterlerine müracaat etmek bazı neticelere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Bozcaada'daki küçükbaş hayvancılıktan elde edilen gelirin ada ekonomisine yaptığı katkının tahrir dönemleri arasında sergilediği değişim VI. Tabloda gösterilmektedir. Buna göre XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hem ağıl resmiyle birlikte tahsil edilen koyun vergisinin hem de ada gelirinin değişmemesine bağlı olarak XVII. yüzyılın başlarına kadar, küçükbaş hayvancılığın ürettiği katma değer her hangi bir artış ya da düşüş göstermeksizin devam ettiği gözlemlenmektedir.

VI. Tablo: Küçükbaş hayvancılığın Bozcaada ekonomisine yaptığı yüzde cinsinden katkı

Defterler	Ağnam resmi ile birlikte ağıl resmi (Akçe)	Bozcaada'nın Toplam Geliri (Akçe)	Küçükbaş Hayvancılığın Ada Ekonomisine Katkısı (%)
434 (Kanunî dönemi)	2.000	16.675	11,9
490 (1567/1568)	1.500	45.557	3,2
141 (1601)	1.500	45.557	3,2

Semendirek'in kayıtlarının bulunduğu 75 numaralı defterde gösterilen koyun vergisi gelirinde bir sonraki tahrir defteri olan 434 numaralı deftere göre bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Üstelik 434 numaralı defterdeki bu düşüş koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplanmış olmasına rağmen meydana

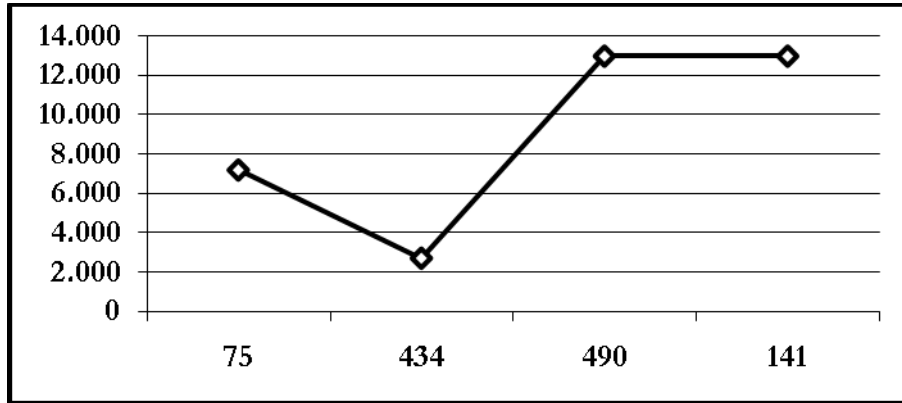
gelmiştir. Bundan sonra 1567/1568 tahririnde ise bir yükseliş olmuş, 1601 yılına ait kayıtlara göre bu meblağda değişme yaşanmamıştır (Bkz. VIII. Tablo).

VII. Tablo: Semendirek’de koyun vergisi gelirinin defterlere göre dağılımı.

Defterler	Hayvan Sayısı	Gelir (Akçe)
75 (1519)	7.200	7.200
434 (Kanunî dönemi)*	—	2.709
490 (1567/1568)	13.000	13.000
141 (1601)	13.000	13.000

* Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defter

IV. Grafik: Semendirek’te koyun vergisi gelirinin defterlere göre gösterdiği değişim.

Adaya ait bilgilerin bulunduğu ilk tahrir defterinde, Semendirek’ten toplanan koyun vergisinin adadaki iktisadî yapı içerisinde son derece hayati olduğunu ortaya konulmaktadır (Bkz. VIII. Tablo). Ancak diğer tahrirlerde bu durumun aynı şekilde sürdüğünü söylemek mümkün görünmemekte, ada gelirindeki büyük artış karşısında koyun besiciliğinin önemini yitirdiği açık şekilde anlaşılmaktadır.

VIII. Tablo: Koyun vergisinin Semendirek ekonomisine yaptığı yüzde cinsinden katkı

Defterler	Koyun Vergisi Geliri (Akçe)	Adanın Toplam Geliri (Akçe)	Koyun Vergisinin Ekonomik Katkısı (%)
75 (1519)	7.200	24.600	29,2
434 (Kanunî dönemi)*	2.709	19.982	13,5
490 (1567/1568)	13.000	106.731	12,1
141 (1601)	13.000	106.731	12,1
724 (1613)	13.000	106.731	12,1

* Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defter

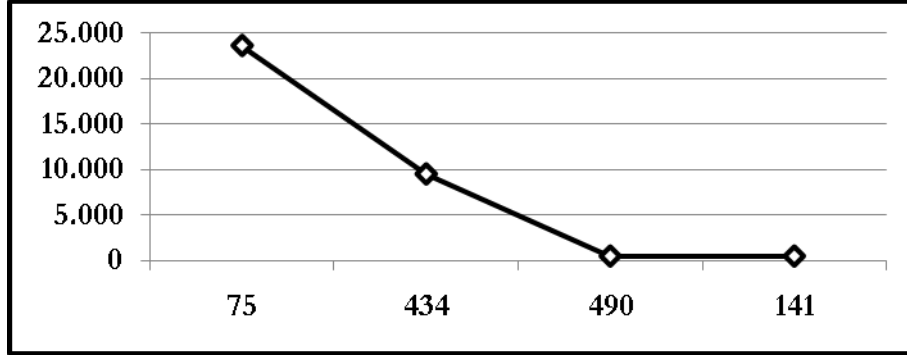
İmroz'a ait olan tahrir defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla koyun vergisi 1519'daki en yüksek seviyesinden sürekli bir düşüş kaydederek 1567/1568'deki durumuna gelmiştir. Bundan sonra da söz konusu gelirden her hangi bir artış ya da düşüş meydana gelmemiştir.

IX. Tablo: İmroz'da koyun vergisi gelirinin defterlere göre dağılımı.

Defterler	Hayvan Sayısı	Gelir (Akçe)
75 (1519)	23.580	23.580
434 (Kanunî dönemi) *	—	9.500
490 (1567/1568) *	—	500
141 (1601)	—	500

* Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defter

V. Grafik: İmroz'da koyun vergisi gelirinin defterlere göre gösterdiği değişim.

Defterlere göre mukayeseli olarak İmroz Adası'nda gerçekleştirilen koyun besiciliği incelendikten, yani küçükbaş hayvancılığın gelirinin 75 ve 490 numaralı defterlerin tertiplendiği tahrir dönemleri arasında sürekli bir düşüş eğilimi gösterdiği de ifade edildikten sonra XI. Tabloda belirtilen sayılar tahlil edilirse adanın geliri artmasına rağmen küçükbaş hayvancılıktan elde edilen gelirin düştüğü neticesine varılabilir. Dolayısıyla adalılar için muhtemelen küçükbaş hayvancılığın zamanla daha az işgal edilen bir uğraşa dönüştüğü düşünülebilir. Öte yandan hayvan sayısının azalmasına yol açabilecek bir takım hastalıkların hasıl olmuş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmeyecek keyfiyettir.

XI. Tablo: Koyun vergisinin İmroz ekonomisine yaptığı yüzde cinsinden katkı

Defterler	Koyun Vergisi Geliri (Akçe)	Adanın Toplam Geliri (Akçe)	Koyun Vergisinin Ekonomik Katkısı (%)
75 (1519)	23.580	65.380	36
434 (Kanunî dönemi) *	9.500	70.975	13,3
490 (1567/1568) *	500	172.015	0,2
141 (1601)	500	172.015	0,2

*Koyun vergisinin ağıl resmi ile birlikte toplandığı defter

Adalardaki küçükbaş hayvancılığın bir başka iktisadî unsuru ise ticarî faaliyetlerdir. İmroz, Semendirek, Limni ve Taşoz adalarının iskele kanunnamelerine bakıldığında ya doğrudan koyunların ya da koyun besiciliğinden elde edilen peynir, yağ gibi yan ürünlerin emtia değeri taşıdığı

görülmektedir.³⁷ Kanunname hükümleri adalara getirilen ya da adalardan dışarıya satılan hayvanlardan tahsil edilecek vergiyi belirlemektedir. Hükümleri tahrir dönemleri arasında ciddi farklılıklar göstermeyen bu kanunnameler adalar arasında küçükbaş hayvan ticaretinin mukayese edilmesine de imkan tanımaktadır. Dört adanın da iskele kanunnamesinin bulunduğu ilk defter olan 1519 tarihli mufassal tahrir defterine göre hayvan ticaretiyle iştigal eden bir tüccarın koyunlarını ya da kuzularını adalar arasında Taşoz'a götürüp satması ya da Taşoz'dan hayvan satın alması hâlinde daha fazla kâr edeceği söylenebilir. Çünkü Taşoz'da koyun başına bir akçe gümrük vergisi alınırken, İmroz ve Semendirek'te de koyun başına bir akçe alınmakta ayrıca her iki kuzu için bir akçe tahsil edilmekteydi. Limni'de ise her bir koyun için gümrük vergisi olarak 1 akçe talep olunmaktaydı. Ayrıca Semendirek ve İmroz haricinde daların iskele kanunnamelerinde kuzular hakkında bir ibareye rastlanmamaktadır.

Bahis konusu edilen adalarda yaşayan halkın yürüttüğü bu hayvancılık faaliyetinin iktisadî yönünün yanında, beslenmeyle de ilişkilendirilebilecek bir tarafının bulunduğunu söylemeye gerek yoktur. Tahrir verilerini değerlendiren bazı araştırmacılar Dünya Sağlık Örgütü tarafından Ortadoğu ve Balkan ülkeleri için belirlenen ölçütlerden hareketle hâne başına düşen et ve süt miktarını belirlemeye yönelik hesaplamalar yapmışlardır.³⁸ Aynı yolu takiple adalılar için

³⁷ Bu kanunnamelerin yer aldığı sayfalar için bkz. yukarıda dipnot 24.

³⁸ Temelde bu hesaplama işlemiyle, tahririn yapıldığı bölgede hayvancılık da dahil olmak üzere tüm ziraî faaliyetlerden elde edilen ürünlerin, Dünya Sağlık Örgütü'nün Ortadoğu ve Balkanlar için belirlediği rakamlar dikkate alınarak, buğday türünden karşılığına (*economic wheat equivalent=ekonomik buğday muadili*) ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yani diğer ürünler bir takım işlemler ile buğday cinsinden hesaplanarak bölgedeki hâne başına buğday üretimi tespit edilmektedir. Bkz. Bruce McGowan, "Food Supply On Taxation On The Middle Danube (1568-1571)", *Archivum Ottomanicum*, S. 1, 1969, s. 167. Mehmet Öz de Dünya Sağlık Örgütü tarafından ortaya konan yöntemi kullanmakla birlikte Bruce McGowan'dan farklı olarak tarım ürünlerinde tahrir kıymetlerini esas almaktadır. Bkz. "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XVII, İstanbul 1997, s. 83. Bu hesaplamanın tatbikine ilişkin bazı nazari açıklamalar için ayrıca bkz. Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s. 72. Bu çalışmada yalnızca hayvancılığa ilişkin izahatta bulunulmasına bağlı olarak buğday cinsinden hâne başına düşen et ve süt üretim miktarına ulaşılmak istendiği için, söz konusu hesaplamalar içinde hayvancılık üzerine yapılan işlemlere yer vermek yeterli olacaktır. Adalarda koyun başına 1 akçe vergi alınması nedeniyle koyun vergisinin ağıl vergisiyle beraber alındığı durumlar haricinde tahsil edilen verginin koyun miktarına eşit olacağına daha önce değinilmişti. İşte bu şekilde miktarına ulaşılan hayvanların her 100 tanesinden 5'inin yırtıcı hayvanlarca avlandığı, kalanın % 60'ının kuzulamak, % 40'ının ise kesilmek üzere ayrıldığı varsayıp, kesilenlerin % 40'ının ortalama 6 kg, % 60'ının da ortalama 12 kg olduğu tahmin edilerek üretilen toplam et miktarı kg cinsinden hesaplanır. 1 kg koyunun 3,6 kg buğdaya eşit olduğundan hareketle de koyun eti üretiminin buğday karşılığı bulunur. Et üretiminin ardından hâne başına düşen süt

hâne bazındaki tahmini koyun eti ve sütü üretimi miktarlarına ulaşılması büyük ölçüde adalardaki küçükbaş hayvancılığın gıda boyutunu açıklamaya yönelik ipuçları sunacaktır.

XI. Tabloya bakıldığında, yukarıda da dikkat çekildiği gibi adalarda zaman zaman bir önceki tahrire göre hayvancılığın önemini yitirmesinin etkileri görülebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle bazı istisnalar dışında nüfus artarken, her zaman paralel biçimde hayvan sayısı artmamış ya da hayvancılık gelişmeye devam etmemiş, dolayısıyla hâne başına düşen et ve süt miktarlarında bazı düşüşler yaşanmıştır. Adalardaki hayvancılığa ilişkin yukarıda getirilen değerlendirmeler her zaman gelir ve hayvan sayısını öne çıkardığı için adalar arasında hayvan miktarı ya da koyun vergisi geliri üzerinden bir mukayeseye gidilemedi. Çünkü böylesi bir durumda bu adaların coğrafi manada büyüklükleri gibi adaları birbirinden farklı kılan pek çok amil göz ardı edilmiş olurdu. Ancak söz konusu hesaplamalarda tamamen hâne'nin esas alınmasına bağlı olarak, et ve süt üretimi açısından aynı tahrir dönemlerinde sayımı gerçekleştirilen adalar arasında XI. Tabloda ortaya konan bir karşılaştırma yapılabilmektedir. Burada özellikle bazı verilere değinmekte yarar vardır. Örneğin Limni Adası için 1567/1568 ile 1601 yıllarına ilişkin kayıtlar sunan defterler üzerinden yapılan hesaplamalar ile ulaşılan sayılara bakıldığında, hâne'nin 5 kişiden oluştuğu kabul edilirse, açık biçimde kişi başına 235 kg'dan fazla et ve süt düştüğü müşahede edilmektedir. Eğer bazı iktisat tarihçileri tarafından belirtilen sanayi-öncesi toplumlardaki asgari geçim seviyesi dikkate alınırsa, yani hâne başına 230 kg ilâ 275 kg arasında buğday karşılığı ürün düşmesi gerektiği³⁹ öngörüsünden hareket edilirse, Limni halkının nispeten müreffeh bir yaşam sürdürdükleri neticesine varılır. Üstelik burada yalnızca buğday karşılığı et ve süt üretimi söz konusudur. Tahıl, meyve, sebze istihali ya da domuz besiciliği gibi diğer gelir getirici zirai faaliyetlerden elde edilen üretimi bunun üzerine ayrıca eklemek gerekmektedir.

üretiminin hesap edilmesi için öncelikle kuzulatmak amacıyla ayrılmış olan koyunların % 70'inin kuzuladığı ve bunlardan kuzuların ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra 40 kg süt üretimi sağlanacağı öngörülüp ulaşılan toplam süt miktarı 1,6 ile çarpılmak suretiyle sütün buğday karşılığı bulunur. Bkz. Bruce McGowan, a.g.m., gös. yer.

³⁹ a.g.m., s. 155.

XI. Tablo: Adalarda hâne başına et ve süt üretiminin karşılaştırılması

Defterler	Adalar ⁴⁰											
	Limni			Taşoz			Semendirek			İmroz		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
25 (1490)	24.408	627	762	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75 (1519)	—	—	—	19.120	532	605	7.200	100	307	23.580	386	769
434 (Kanunî dönemi)	—	—	—	30.603	576	962	—	—	—	—	—	—
307 (1558)	32.022	3.683	942	—	—	—	—	—	—	—	—	—
490 (1567/1568)	40.000	3.442	1.178	6.585	854	201	13.000	445	417	—	—	—
141 (1601)	40.000	3.924	1.176	4.170	1.606	124	—	—	—	—	—	—

— işareti hayvan sayısının tespit edilemediğini ifade etmektedir.

I: Hayvan sayısı II: Hâne sayısı⁴¹

III: Hâne başına düşen buğday karşılığı et ve süt üretimi

Ege'nin kuzeyinde yer alan Limni, Taşoz, Bozcaada, İmroz ve Semendirek adalarının ahailerinin iştiğal ettiği en önemli üretim kollarından birini teşkil eden küçükbaş hayvancılığın tahrir defterlerine düşülen kayıtları ışığında yüzyılı aşkın bir süre içinde geçirdiği gelişmelerin farklı yönleriyle irdelenmesinin dönemin sosyal ve ekonomik yapısının aydınlatılmasında katkı sağlayacağı aşikardır. Adalılar için küçükbaş hayvancılığın önemi tahrir dönemleri arasında değişiklik gösterse de bu faaliyetin her zaman gelir getirici ölçüde yapılması bile koyun besiciliğinin bölge ekonomisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu aşamada devletin adalarda yürütülen küçükbaş hayvancılığa ihtimamla yaklaştığının dikkate alınması gerektiği ifade edilebilir. Osmanlı topraklarının büyük bir bölümünde iki koyuna bir akçe olarak tayin edilen koyun resmi adalara mahsus olmak üzere bir koyuna bir akçe olarak tespit olunmuştur. İlk bakışta imparatorluğun diğer bölgeleri ile mütenasip olmayan bir uygulama gibi görünen bu durum adalarda kuzulamanın bir mevsime mahsus olmamasından kaynaklanmakta ve yeni doğmuş kuzunun vergilendirilmesinin önüne geçmekteydi. Dolayısıyla söz konusu beş adada yürütülen küçükbaş hayvancılığa dair yapılan tetkik neticesinde devletin koyun vergisi elde ettiği bölgeler arasında muvazene gözettiği ifade edilebilecek bir

⁴⁰ Hâne başına düşen et ve süt miktarının hesaplanmasını mümkün kılan unsurların başında gelen hayvan sayısının tespitinin Bozcaada'ya dair veriler üzerinden yapılamaması nedeniyle XI. Tabloda bu adaya yer verilmemiştir.

⁴¹ Defterlerde her zaman bir vergi ünitesi olarak "hâne" gösterilmemiş, "neferen", "bive" veya "mücerred" de vergi uygulamalarının birer unsuru olarak alınmıştır. Ancak takip edilen hesaplama metodunun hâne'ye yönelik çıkarımlar yapmayı zorunlu kılması nedeniyle tahminî nüfus, genel olarak kabul gören, hâne'nin nüfus katsayısı olan 5 sayısına bölünmesi suretiyle hareket edilmiştir.

hususdur. Öte yandan tahrir defterlerindeki veriler üzerinden yürütülen hesaplamalarla, burada bahsi geçen adalarda yaşayan ahalinin refah düzeyinin dikkate değer ölçüde yüksek olduğu neticesine varılması da devletin vergi politikasının, halkın müreffeh bir yaşam sürdürebilmesinin sağlanması açısından başarılı olduğunu açık biçimde gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

I. Basılmamış Kaynaklar

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defteri Tasnifi (TD): 25, 75, 307, 434, 490, 680, 702, 724.

B. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA)

Tahrir Defteri Tasnifi (TD): 105, 121, 141.

II. Basılmış Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet: *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, Cilt II (1990), III (1991), V (1992), OSAV Yayınları, İstanbul.

Barkan, Ömer Lütfi: *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları I: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1943.

Cuinet, Vital: *La Turquie d'Asie. Provinces des Iles de l'Archipel et de la Crète*, Tome III, Isis Press, İstanbul 2001.

Danışmend, İsmail Hâmi: *Osmanlı Devlet Erkânı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

Demircan, Yasemin: *Tabir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

_____: *Osmanlı İdaresinde Taşoz*, Ankara 1996.

_____: "Kanunî'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *Türk Kültürü*, Cilt XXV (415), s. 649-657.

_____: "Ege Adaları'nda Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, Cilt 9, s. 363-372.

Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, (ed. Cevdet Küçük), SAEMK Yayınları, Ankara 2001.

Emecen, Feridun: *Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

_____: "Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları", *Tarih Dergisi*, S. 46 (İstanbul 2009), s. 177-203.

_____: "Ağıl Resmi", *DİA*, Cilt 1, s. 467-468.

_____: "Ağnam Resmi", *DİA*, Cilt 1, s. 478-479.

_____: "Limni", *DİA*, Cilt 27, s. 190-192.

Gündüz, Tufan: "Osmanlı Devleti'nde Konar Göçer Raiyyete Dair", *Akademik Araştırmalar*, S. 3, s. 84-87.

İslamoğlu-İnan, Huricihan: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Katib Çelebi: *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhtü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar)*, (haz. Seda Çakmakçıoğlu, Çetin Şan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007.

Lindner, Rudi Paul: *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Press, Bloomington 1983.

- Lowry, Heath: "A Corpus Extant Kanunnames for the Island of Limnos as Contained in the Tapu Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1980), s. 41-60.
- _____, *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- McGowan, Bruce: "Food Supply On Taxation On The Middle Danube (1568-1571)", *Archivum Ottomanicum*, S. 1, s. 139-196.
- Öz, Mehmet: "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, s. 77-89.
- Randolph, Bernard: Ege Takımadaları (Arşipelago), (çev. Ümit Koçer), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.
- Sezgin, İbrahim: *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Yunanca-Türkçe Sözlük, Atina 1994.

